

Takács Róbert

„Lejönni az injekcióstűről”

A keleti és nyugati televíziózással kapcsolatos eltérő társadalmi és kulturális várakozások Magyarországon és az államszocialista országokban 1953 után¹

Bevezetés

A televíziózás nagy bemutatkozása az 1939-es New York-i vilákiállításán történt meg. Az eseményen a Szovjetunió is részt vett, ahol Moszkvában és Leningrádban a rendszer adások már 1938-ban megkezdődtek. A televízió tehát egyáltalán nem volt a kezdetekben sem amerikai vagy nyugati médium, a szocialista verziója vele lényegében egyidős. Igaz, a televízió elterjedése az angolszász országokban jóval gyorsabban zajlott le, mint Kelet- vagy akár Nyugat-Európa országaiban. A II. világháború okozta hatalmas megtorpanáson felül ebben az eltérő társadalmi és gazdasági működésnek – és az anyagi erőforrások különbözőségének – is jelentős szerepe volt.

Az alábbi tanulmány azt vizsgálja: más volt-e a szovjet blokk országaiban az új médium megítélése az újdonság éveiben, a harmincas évek végétől az 1960-as évek közepéig tartó időszakban? Másfajta várakozások fűződtek-e hozzá, illetve eltérő társadalmi, kulturális folyamatokat indukált-e a megjelenése?

1. Televízió és társadalom: gazdaság és fejlődés

A marxista filozófiát áthatotta az az alapállás, miszerint ugyanazon technikai jelenség a két szembenálló társadalmi rendszerben eltérő társadalmi-gazdasági következményekhez vezet. Avagy „ugyanaz a gép lehet a jólét vagy a nyomor forrása, termelhet gyógyszereket vagy halált hozó baktériumokat és gázokat” (Nyilas 1963: 4). E téren legnagyobb vitája a nyugaton felbukkanó konvergenciaelméletekkel volt, amelyek az 1960-as években lépten-nyomon emlegetett tudományos-technikai forradalom haladáshitén alapultak, és amelyek azt vallották, hogy a modernizáció végső soron a szocialista és kapitalista társadalmak fejlődését hasonló útra tereli. Abból ugyanis az következett, hogy „nincs szükség a tőkés társadalom forradalmi megdöntésére, hiszen az szerintük a tudományos-technikai haladás nyomán valamiféle új, például reformista értelemben vett

¹ A tanulmány az OTKA (PD 109103) és a Bólyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

»szocialista« vagy másfajta társadalommá alakult ki vagy van alakulóban» (Nyilas 1963: 5). Ezen az alapon ismertették és igyekeztek cáfolni Carlo Schmidt, Thorstein Veblen, Johannes Alasco és James Burnham elméleteit – így azt, hogy a társadalom tényleges vezetése a szakemberek (tudósok, mérnökök vagy menedzserek) kezébe menne át.

Az egyik legtöbbet emlegetett példa arra, hogy a két szembenálló társadalmi be rendezkedésben a fejlődés lényege széttartó és nem konvergens, az automatizáció volt. A közös alapjelenségből, a termelési folyamatok gépesítésének új minőségéből a marxista ideológusok másfajta fejlődési pályákat rajzoltak meg. Eszerint kapitalista viszonyok között az automatizáció azzal jár, hogy tovább feszíti a termelési alapok és a társadalmi felépítmény közti ellentmondást, vagyis a magasabb termelékenység egyúttal a munkahelyek tömeges elvesztésével jár együtt. Az állami ipar és a tervgazdálkodás viszonyai közt viszont azt tételezték, hogy munkaerőt szabadít fel más területek számára, a magasabb termelékenység pedig közelebb visz a kommunizmus felépítéséhez. Az effajta különbségtévés olyan banális jelenségek esetében is működött, mint a részletre vásárlás. A *Népszabadság* két napon belül adott örömhírt arról, hogy immár az Alba Regia és az AT-611 márkájú televíziókat is megvásárolhatják részletre a magyar dolgozók (*Népszabadság* 1964. február 13.), illetve közölt lesújtó amerikai statisztikát arról, hogy az amerikai fogyasztók eladósodottsága rekordmagasságba, 54 milliárd dolláros szint fölé kúszott (*Népszabadság* 1964. február 14.).

Ez a kettősség jellemezte a televízióval mint új technikai eszközzel szembeni várakozásokat is. A korabeli interpretációk szerint a televízió ipari alkalmazása az államszocialista országokban jelentős előrelépést, hatékonyabb termelést ígért, míg Nyugaton mindez azzal fenyegetett, hogy az orwelli víziók az iparilag fejlett világban teljessé válnak majd ki. Vagyis a „szabad Nyugaton” a hírközlési technika fejlődéséről azt feltételezték, hogy a magánszféra felszámolását eredményezi. Olyan világot vázoltak, amelyben az egyént „elektronikus szemek” (ipari kamerák és fényképezőgépek), rejtett magnetofonok, lehallgatókészülékek és „tolakodó kérdőívek”, kereskedelmi és politikai célú adatbázis-építések szorongatják (Packard 1966). Utóbbit előszeretettel támasztották alá Vance Packard amerikai szociológus *A meztelen társadalom* című munkájával (Packard 1966), amelyet a bécsi szociáldemokrata lap, az *Arbeiter Zeitung* cikke alapján a *Népszabadság* már 1964 júliusában bemutatót a hazai közönségnek. Az ipari televízió a kapitalista vállalkozó kezében eszerint a kizsákmányolás még magasabb fokát tette lehetővé: „A vállalkozók és felügyelők a munkást betű szerint a mellékhelyiségig üldözik. Mindig ráirányul a fáradhatatlan üvegszem (a televízió-kameráról van szó), állandóan készen kell állnia arra, hogy megrendszabályozzák nem megfelelő munkateljesítménye miatt” (*Népszabadság* 1964. július 5.: 4).

Ezzel szemben a szocialista nagyüzemben a tévékamerák pozitív hatását igyekeztek ábrázolni. A *Szabad Nép* már 1956 márciusában arról számolt be, hogy számos ipari-közlekedési feladatot könnyíthet meg az ipari kamerák használata (a lap példái: erőművi gőzkazánok mérőműszereinek leolvasása, rendező-pályaudvari munka, operációk élő közvetítése orvostanhallgatóknak, víz alatti előzetes tereptanulmányok végzése). A cikket az ihlette, hogy a kérdés az SZKP XX. kongresszusán is előkerült Mihail Peruhin, a Minisztertanács elnökhelyettese felszólalásában: „A televíziós technika elérte színvonalát lehetővé teszi, hogy a televíziót széles körben meghonosítsák az iparban, a közlekedésben és az energetikában a vizuális ellenőrzés, a távirányítás és a diszpécser-

munka céljaira” (Horváth 1956: 5). Az 1960-as évek közepén, a nyugati „megfigyelt” társadalomról szóló híradásokkal párhuzamosan a *Népszabadság* például arról számolt be, hogy a győri Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárban, illetve Szerszámgépgyárban önműködő kamerák nagyban fokozták a gyártási folyamatok szervezettségét és kiegyensúlyozottságát. Sőt ennek nemcsak a gyártásvezetés, hanem a munkások is az áldásait élvezik, köszönhetően a kamerák mellé bekötött telefonvonalaknak: „Ha szerszám- vagy anyaghiány miatt fennakad a munka, a korábbi hosszas utánajárás helyett most késedelem nélkül intézkednek a felelősök” (*Népszabadság* 1964. április 17.: 6).

2. Televízió és társadalom: szocializáció és kultúra

A televízió szocializációs hatásáról szóló diskurzusban már kevésbé élesen vált ketté Kelet és Nyugat. Boldizsár Iván például 1965-ben – látszólag McLuhantól függetlenül² – arra az állapontra helyezkedett, hogy a televízió teljesen átformálja a valóságot és azt, ahogyan a világot szemléljük, ahogy a világról az ember gondolkodik:

„Aki látta Rubyt, amint lelövi Oswaldot, látta Laonovot az úrben lépegetni, a saigoni buddhista szerzetest eleven máglyaként égni, annak nemcsak a vilásképe tárgult, nemcsak többet tud a napi eseményekről, de a valóságot befogadó tudata is megváltozott... Új valóság van születőben, amelyben a dolgok és az események új viszonyba kerülnek az ember tudatában, aki homo sapiensből homo sapiens vidensque lett, »tudó emberből« tudó és látó ember” (Boldizsár 1965: 9).

A televízió társadalmi hatásáról létezett egy pozitív „hivatalos olvasat”, amely azt emelte ki, hogy a televízió a szocialista nevelés nagy hatású eszköze (lehet), ugyanakkor a hazai értelmiség a nyugati kulturpesszimista érvekre is fogékonyak bizonyult. Előbbi nézet szerint

„A rádión kívül csak a televízió tudja elérni azt, hogy szinte az egész országban minden réteggel ugyanabban az időpontban közölje bizonyos kérdésekben a párt szavát, ismertesse velük a tudomány legújabb álláspontját, szórakoztassa és nevelje őket a maga eszközeivel”. Vagyis: „nem az eszköz hibája, ha nem a céljának megfelelően használják” (Gábor 1964: 35).

Márpedig az optimisták szerint – ha jól használják, és ennek feltételei a szocializmusban adóttak – a televízió idejekorán és szórakoztatva ismerteti meg a gyerekeket a világgal, és öntudatlanul is rengeteg ismeretet közvetít, amelyre az iskolai oktatás eredményesen támaszkodhat. Sőt átadja, megerősíti a társadalom normáit is. „Mert ki ne vette volna észre, hogy egyik legnépszerűbb »televízióstárunk«, a bánatos szemű Mazsola malac

² McLuhan műveinek, illetve elméletének ismeretére egyes 1964–1965-ben megjelenő cikkből is következtetni lehet, noha a kanadai médiakutatóra egyik szerző sem utalt. Szabó András a televízió megjelenését a nyomtatás feltalálásához hasonló jelentőségű változásként értékelte (Szabó 1964b: 70), míg Márványi György a képek civilizációjáról írt (Márványi 1965: 304).

vezzőfutása nem más, mint ügyes illemtan” (Szabó 1964: 9). A felfogás képviselői – nem alaptalanul – abból indultak ki, hogy az államszocializmusban a kulturális alrendszer egységes irányítás alatt áll, annak egésze azonos célokat fogad el és szolgál, így az egyes kulturális ágensek társadalomnevelő erőfeszítései egymást erősítik.

A hazai kultúrpeszsimista attitűd részben az új médium tömegjellege miatti el-lenállásból, a presztízst és exkluzivitást is jelentő nyomtatott kultúrához való ragaszkodásból táplálkozott³ – akárcsak Nyugaton –, de voltak, akik tudományos érvekkel is igyekeztek alátámasztani televízióval szembeni idegenkedésüket, amihez esetenként a nyugati kommunikációelméleti kutatások eredményeit is felhasználták. Szabó András elsősorban azt hozta fel a televízióval szemben, hogy az passzív befogadásra szoktat, ami szellemi tompultsághoz, felületes értelmezéshez vezet: a regénnyel ellentétben a tévéző sokkal hajlamosabb kikapcsolni egy történet mélyrétegeit, és csak a felszíni színes, izgalmas – sokszor negatív, erkölcsstelen – jelenségeket befogadni. Ám hozzátette: „nálunk a romantika és az izgalomkeltés kizárólagos célját szolgáló tv-filmek és játékok, valamint mozarabok szerencsére nem rombolhatnak úgy, mint Nyugaton” (Szabó 1964b: 72).

A folyóiratokban zajló polémia (lásd Zöldi 1987) mind elméleti, mind gyakorlati szinten ez utóbbi keretbe ágyazódott. Egy iskolaigazgató több olyan esetet sorolt fel a KB lapjában, amikor a bűnügyi vagy háborús filmek szorongást vagy agresszív viselkedést váltottak ki a gyermekeknél, vagy egy korhatáros film az eredeti humanista üzenettel teljesen ellentétes élményt nyújtott az alsó tagozatosok körében – konkrétan arról győzte meg őket, hogy a felnőttek világa gonosz. Mindezzel azt húzta alá, hogy a televízió pozitív hatása csak akkor biztosítható, ha a szülők is együttműködnek, azaz gondoskodnak arról, hogy a gyermekek az életkori sajátosságoknak megfelelő műsorokat nézzék csak meg. Ez azonban korántsem volt adott. Több egyszobás lakásban élő szülő hátrította el például azzal a pedagógusok figyelmeztetését, hogy „nem kívánhatja senki tőlük, hogy a gyerekek miatt lemondjanak a televízióról”, illetve erős nyomást jelentett a kortárs csoport is: nehéz megtagadni a gyerekektől, hogy megnézzék az esti filmet vagy sorozatot, ha az osztálytársai is nézik, és másnap erről folyik a vita a szünetekben (Hegyí 1964: 9). Az elméleti igényű cikkek pedig bár elismerték azt, hogy ellentétes társadalmi rendszerekben is járhat ugyanaz jelenség hasonló – akár negatív – következményekkel (passzívvá tehet, csökkentheti más kulturális termékek fogyasztását stb.), így oda kell figyelni rá, hozzátették, Magyarországon jellemzően mégsem ez a helyzet (Sándor 1964: 44–58). Vagyis amellett érveltek, hogy az üzleti-fogyasztási manipulációnak, erőszaknak, társadalmi cselekvéstől való eltérítésnek a szocialista televízióban jóval kisebb a veszélye. Ezzel szemben a nyugati elektronikus média, amelyet az európai médiarendszerektől az 1950-es és 1960-as években jelentősen különböző – hiszen eleve magánvállalkozásként létrejövő – amerikai televíziózás alapján mutattak be, gyakran a morális és intellektuális fertőzések melegágyaként jelent meg. Manipulálja a fogyasztót és a közügyek iránt érdeklődő embert, és mindenekelőtt felelőssé tehető az emberek lebutításáért, az ifjúsági bűnözésért (B. B. 1963: 125–126, Hermann 1964: 21–29).

³ Boldizsár Iván 1965-ben azért róttá meg íróársait, mert idegenkednek attól, hogy a televízió számára dolgozzanak, azt alantasabbnak tartják a színháznál, könyvnel vagy folyóiratoknál, ami egyben a televíziós művek színvonalán is kiütközik, és egy ördögi kört eredményez (Boldizsár 1965).

Míg utóbbi téren az 1950-es évek első felében a hazai sajtó még a hollywoodi filmeket és a képregényeket leplezte le rendszeresen (Alexander 1952, Barcs 1952; *Szabad Nép* 1954. június 2.; *Szabad Nép* 1955. március 26.; Szilágyi 1956), addig az évtized végére a televízió vette át a bűnbak szerepet. Több innen-onnan vett elrémisztő adat mellett idézték például Wilbur Schramm tartalomelemzését (Schramm 1961), miszerint csak az egyik nagy amerikai tévétársaság ifjúsági (!) műsoraiban egy hét alatt 12 haláleset, 16 lövöldözés, 21 haldoklás, 27 verekedés és 4 öngyilkosság, valamint 1-1 késelés és leütés mellett számos kisebb büntény volt látható (Sándor 1964: 45). (Az NDK sajtó inkább a nyugatnémet tévében mutatott erőszakot szemlélte.⁴) Átvették John Steinbeck esszéjét is, amelyben a Keleten is ünnepezt amerikai író amellelt érvelt, hogy az amerikai televíziót elárasztó régi westernfilmek nem a pozitív értékek (bátorság, becsület) megerősítését szolgálják. Nem az számít, hogy a Jó és Rossz harcában mindig előbbiek nyernek, hanem a mindig hasonlóan ábrázolt jó és rosszfiúk arra kondicionálják az átlagamerikait, hogy a külsőségek alapján ítélje meg a szomszédját, a járókelőket és az elnökjelöltjét is (Steinbeck 1963). A manipulatív nyugati televízió képét erősítették az olyan híradások is, amelyek a rendkívül népszerű kvízműsorok játékos-sztárjai és a csatornák csalásairól számoltak be (Vajda 1960; *Népszabadság* 1962. október 17.). Az pedig, hogy 500 ausztrál nő is hajlandónak mutatkozott arra, hogy élő adásban borotváltassa kopaszra a fejét egy értékes nyereség reményében, a nyugati televíziós vetélkedők – és televíziózás – embert lealacsonyító karakterét volt hivatott szemléltetni (*Rádió- és Televízióújság* 1957/33: 11).

Eközben a rádióújságban az MRT vezető újságírója lelkesen számolt be az olasz RAI televízió ötletes, izgalmas vetélkedőiről (Reményi-Gyenes 1958a: 7, 1958b: 9), a kvíz például azok közé a műfajok közé tartozott, amelyet a Magyar Televízió igyekezett meghonosítani – igaz, 1964-ben Tömpe István, az MTV elnöke gyakorlatilag elismerte, hogy nehezen boldogultak a valóban „szocialista” forma kialakításával:

„Sikerült a Nyugatról származó tartalmatlan quiz-játékot kulturális tartalommal megtölteni, és ez jelentős eredmény. A jövőben azonban tovább kell lépnünk. A lexikális adatok, nevek, évszámok helyett mindinkább tartalmi szempontokat, a mű szellemét, gondolatát kell értelmezni. Hiszen nem az a célunk, hogy kizárólag adatszerű ismeretekben jártas embereket neveljünk, hanem hogy szocialista szellemben gondolkodó közvélemény kialakulását segítsük elő” (Tömpe 1964: 7).

3. Felborítja-e a televízió a nyilvánosság addigi intézményeit?

A hazai televíziózás első éveiben az államszocialista országokban a kultúra irányítói abban is hittek, hogy a televízió a tömegkommunikáció más, korábbi eszközeinek nem vetélytársa lesz, hanem valamiféle szinergia jön létre, amelynek a sajtó, a könyvkiadás, a rádió és a színház is haszonélvezője lesz. Ezt a felfogást képviselte az Agitációs és Propaganda Bizottság 1964. júniusi határozata is, amely leszögezte, hogy a Magyarországon is

⁴ Csak a bűnügyi filmekben és sorozatokban 15 halál, 9 rablótámadás, 5 tűzharc, 6 bunyó, 3 betörés, 2 gyilkossági kísérlet, 3 zsarolás, 1 gépeltérítés és 1 öngyilkosság (Mosgraber 1964: 31–32).

tapasztható visszaesés csak átmeneti: „A tapasztalatok azt mutatják, hogy a televízió az aktív kulturális tevékenység kibontakozásának serkentője, forradalmasítólag hat a népművelés hagyományos formáira.”⁵

Azt nálunk is magától értetődőnek fogadták el, hogy a televíziózás átalakítja a médiafogyasztási szokásokat: így az esti televíziós főműsoridőben háttérbe szorul a rádió, amely a reggeli és kora esti órákban őrzi meg dominanciáját, valamint az óránként, félóránként sugárzott híreivel továbbra is az informálódás leggyorsabb csatornája marad. Az elektronikus média és a sajtó viszonyában azt várták, a kettő úgy egészíti ki egymást, hogy utóbbi a hírek elemzésével, háttérének megvilágításával megőrzi és továbbfejleszti pozícióit, hozzátéve, hogy a televízió képszerűsége a sajtófotó, a képes magazinok fejlesztését is megköveteli. A példányszámok visszaesése mint lehetséges következmény fel sem merült – sőt azok az 1970-es évek végéig növekedtek.⁶ Az 1970-es fejlesztési tervek még azzal számoltak, hogy Magyarországon – 0,67 napilap/család szintről – elérhető az egy család egy napilap modell.⁷

A televízió és más médiumok kapcsolatát az államszocialista országokban – elsősorban a magánvállalkozások hiánya miatt – konfliktusmentesnek tételezték, míg a fogyasztókért és hirdetőkért folyó éles konkurenciaharc világáról rendre hírt adtak csődbe jutott orgánumok felmutatásával. Mind a keletnémet, mind a magyar újságírói szakmai lap gyakran foglalkozott a megszűnő szerkesztőségekkel; a *Neue Deutsche Presse* előszeretettel támasztotta alá a tökéletes médiakonzentráció jelenségét hosszabb elemzésekkel és adatokkal (Aust 1964: 33–34; Durand, 1965: 32–33; Durand, 1966: 32–33; NDP 1968: 30–31). A sajtókoncentráció mellett az 1960-as években már nagyobb figyelmet kapott az a folyamat is, amelynek eredményeként a hirdetési torta egyre nagyobb szeletét hasította ki magának az új médium (Ledow 1962: 34–35, Pospelow 1964: 33–34, N. P. 1964: 28, NDP 1964: 37). Mindez azt támasztotta alá, miszerint a nyugati társadalmakban „antagonisztikus” ellentét van sajtó, rádió és televízió között, bár időnként arról is beszámoltak, hogy egyes sajtóérdekeltségek a televíziós piacon is igyekeztek megkapaszkodni.

Ugyanezt az elszívó hatást emelték ki a beszámolók a televízió és a színház, a televízió és a mozi viszonyával kapcsolatban. A mozik nézőszámának meredek visszaeséséhez a nyugati országokban – különösen a II. világháború utáni évek látogatottsági adataihoz viszonyítva – nem férhetett kétség, aminek kapcsán előszeretettel beszéltek, részben az amerikai és angol diskurzust visszhangozva, a nyugati film válságáról. Viszont évekig tartotta magát az az álláspont, hogy a televízió a szocialista világban nem jár ilyen drasztikus esökkenéssel, sőt. A téves érzékeléshez nagyban hozzájárult, hogy egyrészt a szovjet blokk országaiban sem a filmipar, sem a televíziózás nem piaci alapon működött, még a filmbeszerzéseket is ugyanaz az export-import vállalat (például: Hungarofilm, Szovexportfilm, DEFA-Aussenhandel) végezte mindkettő számára. A mozi-, valamint tévés jogokat – leg-

⁵ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1964. június 3-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL 288. f. 41/24. ó. e.

⁶ Az országos napilapok példányszáma 1970-ig nőtt, az 1970-es években stagnált, az 1980-as években enyhén visszaesett; a megyei napilapok összpéldányszáma ugyanakkor az 1980-as évek közepéig dinamikusan nőtt (lásd Takács 2012: 66).

⁷ A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MNL OL XIX-A-24b 48. d.

alábbis szocialista relációban – egyazon szerződéssel kötötték le, és a mozik csak néhány hónapnyi előnyt élveztek: gyakran előfordult, hogy mire a vidéki és külvárosi mozikba eljutott egy film, azt a tévénézők már láthatták. Tovább torzította a képet, hogy a rendszeres televízióadások – a Szovjetuniót kivéve – a nyugati országoknál később indultak be: az NDK-ban 1952-ben, Csehszlovákiában 1953-ban, Magyarországon 1957-ben.

Mindez a mozilátogatottsági adatoknál is megmutatkozott. Magyarországon – az 1950-es évek végének kismértékű, átmeneti visszaesése után⁸ – csak 1961-ben, a televízióadások negyedik évében következett be a tartós csökkenés. A csúcsot az 1960-as 140 millió mozinéző jelentette, 1961-ben 135,4 millióan, 1962-ben 121,8 millióan, 1963-ban 115,7 millióan, 1964-ben 111,1 millióan váltottak jegyet. Az éves mozilátogatók száma 1967-ben csökkent 100 millió alá, és csak az 1970-es évekre stabilizálódott 70 és 75 millió között.⁹ Az NDK-ban annnyival korábban kezdődött meg ez a folyamat, amennyivel előbb indult a televízió: a mozik látogatottsága 1957-ben érte el a tetőpontot 315,9 millió nézővel, ám 1958-ra ez 273,1 millióra zuhant, és meredeken ívelt lefelé: 1959 – 258,6 millió; 1960 – 238 millió; 1961 – 219 millió; 1962 – 191,2 millió; 1963 – 157,8 millió. 1967-ben a keletnémet mozik már 100 millió nézőt sem vonzottak (Jahrbuch DDR 1957–1970). A Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatóságán 1962 nyarára látták be, hogy a folyamat megállíthatatlan, igaz, néhány évig – akárcsak az NDK-ban – még a mozielőadások számának növelésével igyekeztek azt ellensúlyozni. A Filmfőigazgatóságon azonban elvetették azt is, hogy a moziüzemi vállalatok – élen a budapestivel – a műsorpolitikai megfontolásból kialakított arányokat felrúgva a könnyed, szórakoztató, elsősorban nyugati filmek „túljátásával” próbálják megtartani a nézőket.¹⁰

A KB napilapja 1963-ban írt először arról, hogy szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a televízió terjedése az államszocialista országokban is hasonló átalakulást idéz elő a médiafogyasztási szokásokban.

„Nálunk mégis olyan nézetek terjedtek el, hogy az új szórakoztató baráttal való együttélés mézesheteit a langyos érdeklődés hosszú korszaka követi. Meggyőzőnek látszó adatokat vonultattak fel annak bizonyítására, hogy a tv a mi viszonyaink között nem csökkenti majd a többi kulturális eszköz iránti érdeklődést, mert – íme – még a mozik látogatottsága is emelkedik, holott külföldön ezek voltak az első számú vesztesek” (Szabó 1963: 7).

⁸ Az 1958-ban 1,5 százalékkal, 131 millió alá csökkent a magyarországi mozilátogatók száma, ám az a vidéki filmszínházakban következett be: a városi-kisvárosi ún. normálmozikban 2, míg a kistelepülések ún. keskenymozijaiban 5 millióval kevesebben váltottak jegyet. Ezt természetesen nem lehetett a televízió rovására írni. A Filmfőigazgatóság így elsősorban a megyei moziüzemi vállalatok műsorpolitikáját tette felelőssé, felröva nekik, hogy „a normálmoziknál tett műsorpolitikai engedményeket a falusi keskenymoziknál »ellensúlyozzák«, elszűrtük műsoraikat”. Vagyis azt, hogy a gazdasági terv teljesítésének érdekében a nagyobb települések mozijaiba osztják be a populárisabb filmeket, míg a nem kiemelkedő szovjet és szocialista filmeket jóval nagyobb arányban játszatják kistelepüléseken. Lásd Balázs István feljegyzése Aczél György részére (1959. március 31.). MNL OL XIX-I-22 41. d. A Filmfőigazgatóság értékelése az 1959-es moziévről (1960. március 15.). MNL OL XIX-I-22 51. d.

⁹ Adatok: KSH. Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zkk001.html (2014. június 28.).

¹⁰ Kálmán Róbert levele a Fővárosi Tanács VB Népművelési Osztálya részére (1962. július 17.). MNL OL XIX-I-22 70. d.

Szabó András Endre írása azzal az illúzióval kívánt leszámolni, hogy a szovjet blokk országaiiban a „kulturforradalom”, a kultúrafogyasztás kiterjesztése az állampolgárok minden csoportjára (ha tetszik, a nép beemelése a kultúra sáncain belülre) még évtizedes távlatban biztosítja minden kulturális mutató növekedését. Szabó egyrészt rámutatott, hogy lényegében csak fáziskülönbségről volt szó, hiszen az 1950-es évek végi Magyarországon olyan kevés háztartásban volt csak televízió, ami nem befolyásolta lényegesen az egyéb adatokat. Másrészt figyelmeztetett, csak a megoldáskeresés elodázását fokozná, ha azt feltételeznék, hogy a trend más lesz, mint Nyugaton, vagyis abba a hitbe ringatnák magukat a kultúra irányítói, hogy csak a televízió újdonságélménye miatt bekövetkező átmeneti visszaesésről van szó.

Ugyanakkor megjelent az az érvelés is, amely egyáltalán nem értékelte tragikusan a nyilvánosság szerkezetének átalakulását. Eszerint ha a mozik elvesztettek néhány év alatt közel húszmillió nézőt a televízió miatt (egy átlagos nap 80-88 ezer nézőjével szemben egy nemzetközi labdarúgó-mérkőzés közvetítésének napján csak 67 000-en mentek el moziba a fővárosban 1962-ben), a film mint művészeti ág nyert vele, hiszen a tévében játszott filmeket ötször annyian látták (Fekete 1964). Ugyanez az érv a mozinál jóval korlátozottabb kapacitású színházzal kapcsolatban még nagyobb hangsúlyt kapott – más területeken, például könyvtárba járás, arra számítottak, hogy a televízió az olvasómozgalom, a népművelődés hatékony emeltyűje lehet.¹¹ *„Még mindig nagy a túlságosan kevés élményben részesülők száma, akiknek unalomban telnek napjai. Az egyén és a társadalom szempontjából jelentős esemény, ha a televízió segítségével lekötjük szabad idejüket, felkeltjük érdeklődésüket a világ sok, számukra új jelensége iránt”* – szögezte le a *Népszabadság* 1964 novemberében. A Népművelési Intézet például előzetes tájékoztatást kapott az MRT műsorszerkesztőségétől, hogy a művelődési házak, könyvtárak számára ajánlásokat tessen, milyen programokat szervezhetnének a tévé műsorai köré (Szabó 1964c: 9). 1964/65 táján a népművelési lehetőségek kihasználásán gondolkodtak. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ a tévéműsorhoz illeszkedő olvasmánylistákat állíthatott össze, a Tudományos Istmeretterjesztő Társulat helyi előadásait igazíthatta az adások tematikájához, felmerült, hogy a falusi és járási népművelőknek kifejezetten televíziós tanfolyamot szervezzenek. Ilyen optimista felfogásban az egy nézőre mért átlagban heti 13 óra tévézés azt jelentette, hogy másfélszeresére nőtt a kulturálódásra fordított idő. Konkrét eredményekkel is alá lehetett támasztani a derűs várakozásokat: a Ki mit tud? hatására például számos helyi szavalóversenyt, koncertet és irodalmi estet sikerült szervezni, azaz lendületet adott a műkedvelő együtteseknek. A televízió „téren kívülsége” egyben egy másfél évtizedes nagy kommunista vízió megvalósulását ígérte: mivel az országos és világeseményeket, kulturális termékeket ugyanúgy megtapasztalhatóvá tette Budapesten, mint a legkisebb községekben, felmerült, hogy „a leghatékonyabban segíthet eltüntetni a város és falu közötti kulturális különbségeket” (T. I. 1965: 8).

Tegyük hozzá, a színházlátogatottsági, könyvkiadási, kölcsönzési statisztikákat a televízió nem is dúlta fel ilyen látványosan, még ha az 1960-as 6,43 milliós nézettség már nem tért vissza. 1963-ra 5,81 millióra esett, majd a rendszerváltásig 5,5 és 6,3 millió kö-

¹¹ A Felszabadulási Kulturális Szemle tapasztalatai és az 1960/61 év fontosabb feladatai. BFL XXXV. 1. a. 4. 81. ő. e.

zött ingadozott.¹² Az államilag dotált olcsó színházjegy megtalálta a közönségét. A kiadott könyvek példányszáma az 1960-as évek első felében is emelkedett. Az államszocialista országok kultúrpolitikájában a mozinál jóval szűkebb – és más összetételű – közönséget vonzó színház esetében a televízió egyenesen kultúrmissziós szerepben tetszeleghetett. A Magyar Televízió műsoridejének 1963-ban 7 százalékát színházi közvetítések tették ki, míg – az adásidő bővülésének is betudhatóan – 1964-ben 4,6 százalékát.¹³ Ezzel a Magyar Televízió nem volt kivételes, a lengyel vagy az NDK TV is akár heti két színházi, illetve operaközvetítést is adott (*Rádió- és Televízióújság* 1958/48: 15.). A vidéket járó Déryné Színházhoz vagy a munkásság színházlátogatóvá tételét célul kitűző peremkerületi előadásokhoz képest a tévés színházi közvetítések jóval hatékonyabbnak tűntek. „*Igaz, hogy az adás csak pótanyag értékű, de az ország lakosságának túlnyomó többsége ilyen színvonalú színházi élményhez sem jutott eddig*” – jegyezte meg a KB lapja (Szabó 1963: 7).

4. Televízió, propaganda és szórakozás

Az 1963 és 1967 között épített osztankinói televíziótorony 540 méteres magasságával az 1917-es forradalom ötvenedik évfordulójára nőtt Moszkva fölé, hogy – akkor a világ legmagasabb épületeként – a szocializmus győzedelmes terjedését hirdesse. A televízió egyrészt abszolút alkalmas volt arra, hogy a hrucsovi időszak (a tornyot is még Hruscsov alatt tervezték és kezdték kivitelezni) haladáshitét, modernizációs hevületét, a kapitalizmus utolérésének és megelőzésének lázát közvetítse. Rendkívül modernnek, korszerűnek tűnt; az űrhajózás, atomenergia mögött jött közvetlenül a szimbolikus jelentőségű területek sorában. Éppúgy kifejezte a szovjet technika gyors fejlődését, mint a kommunista jövő ígérte jólét és fogyasztás egy szeletét (Roth-Ez 2007: 278–279). „*Itt a társadalmi felemelkedést a háztartási gép, a televízió jelzi: akinek ez vagy az a készüléke megvan, már vitte valamire*” – mondta ki a *Népszabadság* újságírója 1965-ben egyszerű budapesti munkáscsaládkról (Máté 1964: 6).

A televízió annyira modernnek tetszett, hogy az 1950-es évek közepére a szatellitállamok sajtójában is elterjedt jelképpé vált a moszkvai és elővárosi faházak tetején kinőtt antennaerdő mint a modern Szovjetunió „desztalinizált” víziója.¹⁴ A jelképek persze gyakran a visszájukra is fordíthatók: az osztankinói tornyot a szovjet ellenzéki beállítottságú értelmiség gúnyosan csak tűnek nevezte, ami arra utalt, hogy a szovjet propaganda injekcióstűként fecskendezi be a propagandát az emberek fejébe. (A moszkvai tv-toronyhoz képest két évvel később készülő, az Alexanderplatzon, az NDK megalakulásának 20. évfordulójára, 1969 októberében átadott, szintén politikai szimbólumnak

¹² Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zkk001.html (utolsó letöltés: 2014. július 7.)

¹³ A TV műsorok külső és belső arányai 1963–64-ben. MNL OL XXVI-A-9 4. d.

¹⁴ A Dubnai Egyesített Atomkutató Intézet felé tartó Horváth Márton például így írt a Szabad Népben: „*csak a tetőkön sokasodó televízió-antennák jeleztek, hogy nem valami orosz mesétájon, hanem 1955-ben, a szocializmus országában járunk*” (Horváth 1956b). – A módosított Szovjetunió-kép nem egy megvalósult állapotot tétélezett, hanem a sztálini időszak utolsó éveivel ellentétben mozgásában kívánta felmutatni az újat, így lett a jelképe a televízióantennák erdején túl a felhőkarcolók tövében még álló faházak moszkvai látványa (Takács 2014).

szánt tévétorony gúnyneve a Pápa bosszúja (Rache des Papstes) lett, mivel a hatalmas glóbuszon a nap fénye messziről jól látható keresztet rajzolt ki (Müller 2000: 107–109).

Ebben az időszakban azonban a televízió propagandaszempontból nagyon ígéretesnek tűnt. Olyan agitátornak, amely a legtávolabbi vidéken is házhoz megy, a meggyőzést fokozó képi élményt nyújt. Nem véletlen, hogy a televízió Magyarországon egy kiemelt jelentőségű politikai rendezvénnel – az 1957. május 1-ji felvonulással – mutatkozott be, és avatta azt médiaeseményé. Ám ez nem csupán Keleten volt így, és nem csak a szocialista országok sajtója támadta rendre azzal a brit vagy az NSZK televíziót, hogy az az uralkodó osztályok – azaz a nagytőke – érdekét képviseli. A franciaországi televíziózás fejlesztése is akkor lódult meg igazán, mikor De Gaulle az 1950-es évek végén felismerte a benne rejlő politikai potenciált (Briggs–Burke 2012: 262). Ráadásul az 1950-es és 1960-as években a nagy médiarendszerek tekintetében sokkal inkább helytálló a kereskedelmi alapú, hirdetési bevételekből élő rádiózást és televíziózást megvalósító angolszász modell, illetve az állami fenntartású, reklámokat sokáig nem is sugárzó európai modell szembeállítása. E tekintetben a francia ORTF vagy az olasz RAI az államszocialista országok televízióihoz állt közelebb. Nemcsak azért, hogy mentesítve voltak a piaci gazdálkodás terhétől és következményeitől, de abban is, hogy így óhatatlanul ahelyett, hogy a pusztán üzlet vagy szórakoztatás fórumává váltak volna, többé-kevésbé a népszerűsítés és állami propaganda feladatait is fel kellett vállalniuk.

Ám hiába hangoztatták már az 1950-es évek végén a televízió politikai-propagandisztikus jelentőségét, az MSZMP Politikai Bizottságának 1958-ban és 1959-ben megszülető sajtóhatározatai a televízióra nem is utaltak, a rádiót is csak a lapokkal együtt említették. 1965-ben az MSZMP már tájékoztatási határozatot hozott. Az új elnevezés ugyanakkor nem arra vonatkozott, hogy a pártvezetés immár a rádiót és televíziót is a nyomtatott sajtóval egyenlően kezelte, hanem arra, hogy a tájékoztatásban a politikai nyilvánosság minden fórumát egyetlen rendszer egymás kiegészítő részének tekintette: vagyis a tömegkommunikáció nyomtatott és elektronikus formái mellett a szóbeli tájékoztatás (gyűlések, pártnapok) és a párton belüli információs csatornák együttesen szolgálták az állampolgárok alapos tájékoztatására. A televízióval kapcsolatban a határozat azt emelte ki, hogy az a politikusok és az nézők közti „személyes viszony” megteremtésében bír kulcsszereppel – ezért írta elő, hogy a vezető politikusok minél nagyobb arányban jelenjenek meg a képernyőn.¹⁵ Igaz, erre már egy-két évvel korábban az APB is felhívta a figyelmet – sőt 1964-ben üdvözölte, hogy a tévé „*mindinkább a vezetők és a nép közötti közvetlen kapcsolat fórumává vált*”: a politikusok elsősorban a Mai vendégünk című műsorban szólaltak meg.¹⁶ Ám gyakrabban csak az 1965-ös határozat után tűntek fel: 1965-ben 5-ször, 1966-ban 11-szer, 1967-ben 14-szer és 1968 első 10 hónapjában 18-szor adtak hosszabb interjút, beszédet KB- vagy PB-tag politikusok a kamerák előtt.¹⁷ Persze egy tévés (vagy napilap) interjúhoz, egy tévében közvetített beszédhez a Politikai Bizottság előzetes jóváhagyására volt szükség, és a politikusok jellemzően vonakod-

¹⁵ Az MSZMP 1965. június 8-i határozata a tájékoztatás megjavításáról. (Cseh és tsai 2004: 343–348)

¹⁶ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának 1964. június 3-i ülése. MNL OL 288. f. 41/24. ó. e.

¹⁷ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről (Vass 1974: 246)

tak a tévés megjelenéstől. Az a fajta „televízióképesség”, ami a nyugati politikában az 1960-as Kennedy–Nixon-vita után alapvető követelménnyé vált, Kelet-Európában természetesen nem merült fel, a politika a rendszerváltásig nem mediatiszálódott. A hazai sajtó furcsa különködésként számolt be arról, hogy Miguel Fuentes guatemalai elnök 1958-ban, 62 évesen perceként át ugrókötelezett a televízióban (*Rádió- és Televízióújság* 1958/23: 11). Annak a sajtóvitának ugyanakkor, amit az váltott ki Franciaországban, hogy Giscard d’Estaing pénzügyminiszterként pulóverben nyilatkozott a tévében – a fentiek fényében – már a magyarországi nyilvánosság számára is lehetett relevanciája: a televízió mennyire az ünnepélyesség, a hivatalosság, avagy a mindennapiság és informalitás világa (*Népszabadság* 1964. január 25.). Mindenesre az 1970-es évtizedben a tévé politikai adásai – így *TV Híradó*, *A Hét*, a *Fórum* – már 3 millió feletti nézettséget értek el, és ekkorra a magyar pártvezetés számára is világossá vált, hogy a televízió a sajtónál és rádiónál hatékonyabb propagandaeszköz.

Az első időszakban az új médium kereste a helyét a szórakoztató és a propaganda-szerepek között. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1963 júniusában tárgyalta meg először a televízió munkáját. Megállapította, hogy a kezdeteknél nem sikerült a megfelelő műsorpolitikai arányokat kialakítani, azaz úgy ítélte, hogy túl sok a szórakoztató tartalom a politikum rovására, és azon belül is túlteng az alacsonyabb színvonalú („kispolgári ízlésnek engedményeket” tevő) adás, tánczene. A műsor megjavítása érdekében nagyobb „újságszerűséget”, több hírműsort, politikai kommentárt, sajtószemlét, politikai interjút és beszélgetést írt elő aktuális és általános közéleti kérdésekről.¹⁸ A fenti háttérrel az év jelentős bővülést is eredményezett: 1962-höz képest közel másfélszeresére nőtt a politikai műsorok mennyisége – heti 430 percről 628 percre.¹⁹

A szórakoztató funkciót azonban nem lehetett – de a kultúrpolitika sem igazán akarta – háttérbe szorítani. A desztalinizáció, ami azzal járt, hogy a politika már nem kényszerítette rá a saját logikáját a nyilvánosság minden szeletére, és bizonyos fokig elismerte a szórakozáshoz való jogot is, illetve az előzetes és utólagos cenzúra sajátos gyakorlata azt eredményezte, hogy a televízióban szinte kiszoríthatatlanul jelen voltak a hivatalos kultúrpolitikai elvárásokkal ütköző műsorok. Kezdve az olyan sorozatokkal mint az angol *Az Angyal*, az olyan a giccsről heves vitákat kiváltó filmekben át mint az NSZK *Stefanie*,²⁰ egészen az olyan politikai kabarékig, amelyek a régi pesti polgári humort idézték.²¹ Révész Sándor egyenesen Szirmai István, az 1956 után az 1960-as évek végéig az agitációs és propaganda-területért felelős KB-titkár legfőbb gyakorlati tevékenységeként értékelte, hogy a társadalom demobilizálásával összhangban a nyilvánosságban, de mindenképp a televízióban, teret nyert a tömegkultúra, a részben propagandisztikus, részben politikamentes szórakoztatás, szilveszteri kabaréval, *Ki mit tud?*-dal (Révész 1997: 135).

¹⁸ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának 1963. június 19-i ülése. MNL OL 288. f. 41/10. ó. e.

¹⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának 1964. június 3-i ülése. MNL OL 288. f. 41/24. ó. e.

²⁰ A gazdag vállalkozóba beleszerető fiatal lány happy endes történetét a giccs mintapéldányaként támadta a hazai kritika (Pándi 1963)

²¹ A *Népszabadság* keményen megbíráta a Kis színpad televízióban sugárzott *Fogad 3–5-ig* című műsorát, amelyben a hajdani nagybirtokos báró mondta ki az ítéleteket, és bizonyult rátermettebbnek a hajdani cselédből lett, frázisokat pufogató brigádvezetővel szemben (R. L. 1964).

5. A „körkörös nyilvánosság”

A televízió egy további tekintetben is felrúgta a politikai nyilvánosság addigi szerkezetét. Az 1965-ös tájékoztatási határozatból is kiolvasható „körkörös nyilvánosság” modell arra épült, hogy az információ áramlása nem lehet korlátlan, az egyes nyilvánossági szintek, körök más-más mélységű információt bírnak el. Másképp és más mondható el egy pártalapszervezetben, egy üzemi gyűlésen, más egy gazdasági szakfolyóiratban és egy napilap gazdasági rovatában, a rádió kora esti és éjszakai híreiben. E szempontból a televízió a legszélesebb nyilvánosságot képviselte, ráadásul ami ott elhangzott, az a hivatalosság bélyegét viselte. Ahogy Nagy Richárd, az MTV elnöke 1979 márciusában a munkatársainak felidézte a Kádár Jánossal folytatott beszélgetését: „bármilyen rétegnek való sugárzást csinálunk öneki meggyőződése, hogy nekünk soha nem szabad elfelejtetni, hogy potenciálisan 6-7 millió ember nézheti, nem is hogy nézi, de néz-heti! És a Televízió ne arra álljon be, hogy ki nézi csak, hanem arra, hogy mennyi nézhetné” (Dunavölgyi 2011: 60). Ezt az elvet az APB már 1964-ben kimondta, mikor a televíziókészülékek száma átlépte a félmillió határt.²² A televízió viszont már a kezdetekben óhatatlanul szembement ezekkel az íratlan szabályokkal. Akár azzal, hogy közvetítette a fiatal írók pécsi találkozóját (1963-ban),²³ akár azzal, hogy egy kétszáz fős színpadra szánt jelenetet a milliós nézettségű szilveszteri adásba is beválogatott.²⁴

A televízió az államszocialista országokban így is könnyebben kapta meg azokat a beruházásokat, amelyek a gyors elterjedéséhez szükségesek voltak, mint például a hírközlés egy másik, idősebb eszköze, a telefon. A késő sztálini időszakban a televíziózás mint iparág fejlesztése a háborús felkészüléstől elválaszthatatlan volt,²⁵ a későbbiekben mint tömegcikket előállító hűzóágazat kapott jelentőséget – a piaczgazdaságra jellemző „túlzások” nélkül. Így a sajtó afféle különöcséggként mutatta be azt, hogy a nyugati lapok reklámodalai nemcsak tévéfoteleket, de szemkímélő szemüveget, és alufóliába csomagolt előre elkészített tálcás „tévés vacsorát” is kínáltak a tévénézőknek (*Rádió- és Televízióújság* 1957/18: 7.), – miközben a lottó tárgyeremény-sorsolásán megjelent az ún. „lottókombi”, a bárszekrénybe épített televízió, rádió és lemezjátszó együttese (*Népszabadság* 1964. február 28.), az 1965-ben bemutatott Star készüléket pedig kifejezetten modern bútorokhoz ajánlották (*Népszabadság* 1965. április 27.). Ezenfelül a korszakban a televízióra – mint a nyilvánosság új, nagy hatású eszközére – a gazdasági építés előmozdításában is számítottak. A *Népszabadság* például beszámolt arról, hogy a gyömrői tsz dolgozói közösen tekintették meg a gépek helyes üzemeltetéséről szóló rövidfilmet

²² MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1964. június 3-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL 288. f. 41/24. ő. e.

²³ MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1963. február 21-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL 288. f. 41/5. ő. e.

²⁴ Az 1963-as szilveszteri műsorban elhangzó Kállai István által írt *Az utolsó reakció*s című jelenet gerjesztett vitát (Szántó 1964).

²⁵ Gerő Ernő a következőképp érvelt a televíziózás fejlesztése mellett az MDP Titkárságának 1952. május 7-ülésén: „A televízió fontossága számunkra, szerintem a következőkből áll: egész híradástechnikánk fejlesztése ezzel függ össze, a többi között a lokátor és radar technika és a sokasatornás vezeték nélküli telefon és távíró is!” Az agitációs lehetőségeket, illetve a vásárlóerő lekötését csak másod- és harmadszorban említette (Dunavölgyi 2011: 47).

a szövetkezet klubhelyiségében, majd hosszas vitát folytattak a kérdéstről (B. S. 1964), míg Jászalsószentgyörgyön a helyi népfrentbizottság agrónómusi előadást szervezett a mezőgazdasági szakfilmsorozat elé (T. I. 1965). Persze a televízió már a desztalinizáció időszakában terjedt el, így a hangsúlyt az indirekt módszerekre fektették, a gazdasági információkon és riportokon túl például olyan műsorokkal, mint a *Csak egy picivel jobban!* című vállalati újításokat népszerűsítő vetélkedő. Az alábbi humoros történet példázza, hogyan képzelhetjük el azt, amikor a televízió mint médium – és nem mint ipari kamerák rendszere – konkrét „termelőerővé” válik. Az 1962-es pártkongresszust megelőző budapesti pártértekezleten számolt be az alábbi esetről Fábri Jenő Kovács, a Budapesti Bányagépgyár dolgozója:

„1960-ban az egercsehi kötélpályához mi csináltuk az oszlopokat. A televízió, felismerve a népgazdasági fontosságát, kijött az üzembe, és a brigádvezetőt megkérdezte, hogy nem-e lehetne a tervezettnél hamarabb elkészíteni az oszlopokat. A brigádvezetőnk egy igen szerény és csendes elvtárs, aki még nem szerepelt a nyilvánosság előtt, zavarba jött és 25-e helyett 15-ét mondott, melyet a televízió örömmel vett tudomásul. Amikor a televízió elment, a brigád tagjai meg akarták verni a brigádvezetőt megalapozatlan vállalásáért, de amikor a kedélyek lecsillapodtak, akkor már azt mondták, ha már kimondtad, nézzük is meg, hogy lehet ezt megcsinálni. És 15-én, mikor jött a televízió az utolsó oszlopba is bevették az utolsó szegecszet, és ekkor már a brigád minden tagja igen boldog volt” (Az MSZMP Budapesti pártértekezletének jegyzőkönyve, 1962. október 31.).

A televízió korlátozott vételi lehetőségei, erőforrásigények ráadásul az első évtizedekben nem tették lehetővé azt, hogy Nyugatról a Szabad Európa Rádióhoz vagy az Amerika Hangjához hasonló, adott ország nyilvánosságának zártságát feldúló adásokat sugározzanak. (Az NDK-ban más volt a helyzet, mert az NSZK közelsége és a közös nyelv miatt a keletnémet lakosság könnyűszerrel informálódhatott a nyugatnémet televízióból.) Hasonló okokból a szocialista országokban is népszerű rádióamatőr mozgalom sem vált olyan általánossá a televízióval kapcsolatban. Míg egy lelkes, dzsesszenét is sugárzó rádióamatőrt a *Magyar Ifjúság* is bemutatott (Mikusik 1957: 1), sőt egy békés egymás mellett élést propagáló nemzetközi film is született már 1956-ban, amelyben tucatnyi ország rádióamatőrjei fognak össze egy halászahajó legénységének megmentése érdekében,²⁶ addig a televíziósok legfőljebb a távoli országok monoszkópjainak vételében jellekedhettek.²⁷ Magyarországon legfőljebb az osztrák és a jugoszláv televízió műsora volt az, ami a hazai politikai nyilvánosságtól eltérő tartalmakat kínált – egy elég szűk sávban. Igaz, a rádióújság 1957 őszén arra hívta fel az illetékesek figyelmét, hogy a szombathelyi házak tetején megjelentek az antennák, noha a magyar adás vétele még nem volt megoldott a körzetben, vagyis a vasiak – Bécsre merőleges antennáikkal – az osztrák adást nézték: „Figyelem Budapest! A magyar képeket is várják. Jó lesz rákapcsolni...”

²⁶ Christian Jacque: Ha a világon mindenki ilyen volna című filmje (*Szabad Nép* 1956. március 1.).

²⁷ A rádióújság például hírt adott arról, hogy egy svéd amatőr televíziós 11 különböző ország televíziójának monoszkópját vette sikeresen, az eltérő szabványok miatt több készülékkel (*Rádió- és Televízióújság* 1958/40: 11).

(Molnár 1957: 7) Komolyabb előkészületek így csak az után következtek be, hogy a műholdas televízióadások technikai megvalósítása – az Észak-Amerikában rendszeresített első műsorszóró műholdakkal – már kézzelfogható közelségbe került,²⁸ miközben az 1960-as évek közepének amerikai kísérleteiről még a *Népszabadság* is technikai szenzációként számolt be.²⁹

A lakásokon belülrre költöző „kollektív agitátorok, kollektív propagandisták és kollektív szervezők” azonban súlyos dilemmát is felvetettek. A televízió ugyanis bár közvetítette a politikai és kulturális üzeneteket, azok befogadása izoláltan, az otthon négy fala között következett be, így a pártnapokra, politikai gyűlésekre, de akár a színházi előadásokra jellemző bevonás, nyilvános egyetértés aktusa is elmaradt (Roth-Ey 2007: 296). Ezenfelül az 1960-as évekre a szovjet blokkon belül is árnyaltabban tekintettek a politikára – részben ösztönös politikai érzéssel, a „személyi kultusz időszakának” direkt propagandamódszereit felülvizsgálva. Az 1940-es évek végén felszámolt közvélemény-kutatás (Karvalics–Andreides 2006: 95–101) másfél évtizeddel később visszatért: mikor a Magyar Rádió és Televízió szervezetén belül 1963-ban megalakult egy közvélemény-kutató osztály, nemcsak nyugati, de már jugoszláv és lengyel tapasztalatokra is támaszkodhattak.³⁰ A folyóiratok pedig a szakemberek körén túl is eljuttatták az 1940-es és 1950-es évek nyugati kommunikációelméleti eredményeit, így Lazarsfeld, Lewin és mások kutatásait, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a média hatásának és a propagandaüzenetek befogadásának a folyamata jóval bonyolultabb, mint azt az „injekciós-tű-elmélet” időszakában feltételezték (Garai 1966, Gábor 1966, Pécsi 1966, Szántó 1966, Török 1966, Sándor 1968, Kemény 1966, Halász 1967).

Mindeközben a televíziónak – sőt más technikai eszközöknek, például a hűtőszekrényeknek – kezdetben, az elterjedtség alacsony fokán afféle közösségteremtő hatása is érvényesült. A közös tévénézésre átjáró szomszédok az 1960-as évek megszokott életképei közé tartoztak. A *Népszabadság* például így mutatta be egy belső-ferencvárosi Gát utcai lakóház életét:

„A szegények régi szolidaritása ebben is él: amíg hely van a fridsziderben, elfér ott a szomszéd celofánzott csirkeraguja, a másik ház lakójának a teje is... A televíziónál is megvan ez a kapcsolat tulajdonos és »nincstelen« között. Ha jó mérkőzés, vidám darab, érdekes film megy, hívogatóan nyílnak az ajtók: jöjjön, aki szórakozni akar, jobb ízű az öröm, ha sokan osztják meg, csak a szobaméret szab gátat a vendégfogadásnak. Ha ágyazva van, a család is a fekhelyen fér csak el. A vendég a sarokba szorul” (Máté 1964: 6).

Az MSZMP Budapesti szervezetének Pártgazdálkodási és Ügykezelési Osztályának 1960-as évről készített beszámolója aláhúzta, hogy a fővárosi pártalapszervezetek közül

²⁸ Az Agitációs és Propaganda Osztály 1972-ben készítette el az első ezzel kapcsolatos jelentést az Agitációs és Propaganda Bizottság részére. MOL XIX-A-24b 60. d.

²⁹ „Minden bizonnyal a Szovjetunió is hasonló kísérletekkel bekapcsolódik a világűrön keresztül való televízió-átviteli kísérletekbe, s így még közelebb kerülünk a tv-világrendszer kialakításához. Mindehhez jelent igen fontos lépést a *Telstar*” (Nagy 1962).

³⁰ MNL OL XXVI-A-9 4. d.

131-ben alakítottak ki tévével felszerelt helyiséget, ahol „a látogatottságot nemcsak az adások megtekintésére használják, hanem a politikai nevelő munkára is”, ami akkor azal kecsegtetett, hogy e fórumok pezsgő politikai központokká alakulhatnak.³¹ Ugyanakkor ez egyáltalán nem volt „szocialista” jelenség Európában, ahol 1955-ben hetedannyi (4,8 millió) televíziókészülék üzemelt, mint az Egyesült Államokban (36 millió) (Briggs–Burke 2012). A magyar újságolvasó is értesülhetett vidéki francia teleklubokról, vagy arról, hogy 1958-ban még az olasz nézők majdnem fele (45%) is idegen helyen tévézett, például a majd 43 000 televízióval ellátott nyilvános hely egyikén (*Rádió- és Televízióújság* 1957/2: 3.; 1958/31: 9.). A nagy robbanás ugyanis Európában is csak később, az 1960-as évek közepére következett be, másrészt eleinte az európai televízió-tulajdonosok díjfizetési morálja meglehetősen rossznak bizonyult. Svédországban például az 1958-as labdarúgó-világbajnokság hozta meg az első nagy eladási rekordot – de az év első felében eladott 124 000 készülékből állítólag csak 87-et jelentettek be szabályszerűen, míg ekkoriban 130 000-re becsülték a nyugatnémet „orvnézők” számát (*Rádió- és Televízióújság* 1958/27: 3.; 1958/29: 7.). Ugyanakkor a magyar kereskedelem is hamar, már 1960-ban, az első televízió közvetített olimpia előtt rátalált a „sportciklusra”, például másfélszeresére emelték a fővárosban III. negyedévben piacra dobni tervezett készülékek számát, és négy új modellt (AT 51, AT 611, Tavas, Benczúr) is bevezettek Tokió előtt.³²

Összegzés

A televízió megjelenése a szocialista országok politikai nyilvánosságát, kulturális világát is átrendezte, ám a kezdeti szakaszban maga a médiarendszer a nyugat-európaiktól (Nagy-Britanniát leszámítva) nem különbözött élesen. Ugyanakkor ezekben az országokban mégis arra számítottak, hogy a társadalmi rendszerek különbözősége a televízió felhasználásában és hatásában is mást, magasabb rendűt fog eredményezni a kultúrától az iparig. Bár a kultúrpeszsimista hangok itt is megjelentek, az új médiummal kapcsolatos hivatalos attitűd optimista volt. Az államszocialista táboron belüli pozitív várakozásokat indokolta, hogy a kultúrpolitika jóval több lehetőséggel rendelkezett a különböző területek összehangolására, azokra azonos elvek és elvárásrendszer volt érvényben, és Nyugat-Európával ellentétben e szférák is nagyrészt fel voltak mentve a piaci verseny és a gazdaságossági követelmények alól. A kultúrpolitika a televízióban is igyekezett felfelé nivellálni: a desztalinizáció éveitől kezdve a párt- és állami vezetés már elfogadta, hogy a közönség a moziban, színházakban, klubokban, a televízió előtt ülve kikapcsolódni szeretne, de elvárta, hogy a szórakoztatás minél színvonalasabb legyen. Ezzel együtt a televízió – színháznál, mozinál vagy a sajtónál nehezebben kontrollálható – műsorfolyamába rendre becsúsztak olyan filmek, programok, jelenetek, amelyek nem feleltek meg e hivatalos elvárásoknak. Az azonban már nem állítható, hogy a különböző kulturális

³¹ Jelentés a budapesti pártszervek 1960. évi gazdálkodásáról és ügykezeléséről. BFL XXXV. 1. a. 4. 95. ő. e.

³² Tájékoztató jelentés a Fővárosi Tanács VB részére a kereskedelem nyári felkészüléséről. BFL XXXV. 1. a. 4. 78. ő. e.

szegmensek – különösképpen a televízió és a mozi – valóban harmonikus viszonyt tudtak kialakítani. Szintén átmenetileg – de pont ebben az időszakban – jelentkeztek azok az elképzelések, amelyek a televízióra a közösségformáló erőként tekintettek. Ám a televízió addig eredményezhetett a közös médiaélményen túli közösségi élményt is, míg korlátozottan volt hozzáférhető: amint a televíziózás súlypontja az otthonokon belülré került, a kultúrpolitika lehetőségei lényegesen beszűkültek a befogadás irányítására.

Irodalom

- Alexander, John (1952) A hollywoodi kígyófécskek. *Magyar Nemzet* 1952. január 31.
- Aust, Hans W. (1964) Das Sterben der City-Zeitungen. *Neue Deutsche Presse* 1964/4. 33–34.
- B. B. (1963) A televízió napjainkban. *Valóság* 1963/4. 125–126.
- B. S. (1964) A képernyő előtt. *Népszabadság* 1964. december 1.
- Barcs Sándor (1952) Amerikai filmet láttam Helsinkiben. *Magyar Nemzet* 1952. augusztus 20.
- Boldizsár Iván (1965) A toll és az ernyő. *Népszabadság* 1965. december 4.
- Briggs, Asa – Burke, Peter (2012) *A média társadalomtörténete Gutenbergtől az internetig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.
- Cseh Gergő Bendegúz–Krahulcsán Zsolt–Müller Rudolf–Pór Edit: *Zárt, bizalmas, számozott II.: Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962–1979 (Dokumentumok)*. Osiris, Budapest, 2004.
- Dunavölgyi Péter (2011) Kádár János és a televízió. *Kommunikáció Média Gazdaság* 2011/3. 47–63.
- Durand, Pierre (1965) Warnsignal für demokratische Kräfte. *Neue Deutsche Presse* 1965/3. 32–33.
- Durand, Pierre (1966) Prouvost, Dassault und die „Freiheit der Presse“ in Frankreich. *Neue Deutsche Presse* 1966/12. 32–33.
- Fekete Gábor (1964) Mozik, filmek, nézők. *Népszabadság* 1964. március 22.
- Gábor István (1964) Televízió és népművelés. *Társadalmi Szemle* 1964/3. 33–47.
- Gábor Pál (1966) Milyen nagy hatalom? *Magyar Sajtó* 1966/6. 186–187.
- Garai László (1966) A sajtóhatás pszichológiai vizsgálatáról. *Magyar Sajtó* 1966/4. 99–100.
- Halász László (1967) Kommunikációs elméletek. *Valóság* 1967/7. 111–112.
- Hegyí Gyula (1964) A televízió és a gyerek. (Szülőknék nevelésről). *Népszabadság* 1964. március 11.
- Hermann István (1964) A „manipuláció” és következményei. *Valóság* 1964/6. 21–29.
- Horváth Lajos (1956) A televízió ipari alkalmazása. *Szabad Nép* 1956. március 18.
- Horváth Márton (1956b) Előszőr a világon. A magyar újságíró-küldöttség látogatása a szovjet atomerőműben. *Szabad Nép*, 1956. január 1.
- Jahrbuch DDR (1957–1970) Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, VEB Deutscher Zentralverlag.
- Karvalics László–Andreides Gábor (2006) *A Magyar Távirati Iroda története*. Napvilág Kiadó–MTI, Budapest.
- Kemény István (1966) Az emberek, a társadalom és a tömegkommunikáció. *Valóság*, 1966/2. 111.
- Ledow, A. (1962) Wo die Reklame diktiert. *Neue Deutsche Presse* 1962/5. 34–35.
- Márványi György (1965) Kezdetben vala a TV. *Magyar Sajtó* 1965/10. 304–306.
- Máté György (1964) Gát utca 7. 6. Fridzsider-szocializmus? *Népszabadság* 1964. április 11.
- Mikusik Árpád (1957) Halló, itt HA-5-AL. *Magyar Ifjúság* 1957/53. 1.
- Molnár Tibor (1957) Tudósítónk jelentí. *Rádió- és Televízióújság* 1957/37.
- Mosgraber, Karl-Heinz (1964) Geschäfte mit der Gänsehaut. *Neue Deutsche Presse* 1964/11. 31–32.
- Müller, Peter (2000) *Symbol mit Aussicht. Der Ost-Berliner Fernsehturm. 2. Auflage*. Verlag für Bauwesen, Berlin, 107–109.

- Nagy Ernő (1962) A Tesltar-kísérlet és jelentősége. *Népszabadság* 1962. július 22.
- Népszabadság* (1962. október 17.) Quizbotrány Bécsben.
- Népszabadság* (1964. január 25.) Röviden.
- Népszabadság* (1964. február 13.) Nagyképernyős tv-készülék és porszívó is kapható czentül részletre.
- Népszabadság* (1964. február 14.) Röviden.
- Népszabadság* (1964. február 28.) Hány szelvényvel lottózunk és totózunk? Öttalaltos rekord. Nyeremény: tokiói utazás.
- Népszabadság* (1964. április 17.) TV-kamerák az üzemben.
- Népszabadság* (1964. július 5.) Idegen fülek.
- Népszabadság* (1965. április 27.) Hírek.
- NDP (1964) Des Werbf Fernsehens müde (Rheinischer Merkur) *Neue Deutsche Presse* 1964/11. 37.
- NDP (1968) *Neue Deutsche Presse* 1968/3. 30–31.
- N. P. (1964) Springers Ziel: Privates Fernsehmonopol. *Neue Deutsche Presse* 1964/5. 28.
- Nyilas József (1963): A XX. század tudományos-technikai forradalma. *Népszabadság* 1963. április 13.
- Packard, Vance (1966): A meztelen társadalom. *Valóság* 1966/1. 93–98.
- Pándi Pál (1963) Stefanie és a giccs. *Népszabadság* 1963. április 14.
- Pécsi Ferenc (1966) Az olvasó kegyeinek keresése. *Magyar Sajtó* 1966/8. 225–227.
- Pospelow, B. (1964) Die Presse Japans. *Neue Deutsche Presse* 1964/3. 33–34.
- Rádió- és Televízióújság* (1957/2.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1957/18.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1957/33.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/23.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/27.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/29.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/31.) Innen-onnan.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/40.) Távolsági Tv-vétel 11 országból.
- Rádió- és Televízióújság* (1958/48.) Innen-onnan.
- Reményi-Gyenes István (1958a) Televíziós esték Itáliában I. *Rádió- és Televízióújság* 1958/1. 7
- Reményi-Gyenes István (1958b) Televíziós esték Itáliában II. *Rádió- és Televízióújság* 1958/2. 9.
- Révész Sándor (1997) *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó, 1997.
- Roth-Ey, Kristin (2007) Finding a Home for Television in the USSR 1950–1970. *Slavic Review* 2007/2. 278–306.
- R. L. (1964) Vígjáték vagy politikai nyaklevesek. *Népszabadság* 1964. október 7.
- Sándor György (1964) Szabad idő, művelődés, televízió. *Társadalmi Szemle* 1964/7. 44–58.
- Sándor György (1968) A személyiség varázsa. *Magyar Sajtó* 1968/6. 170–172.
- Schramm, Wilbur: *Television in the Lives of Our Children*. Stanford University Press, Stanford, 1961
- Steinbeck, John (1964) A képernyő előtt. *Népszabadság* 1963. január 13.
- Szabad Nép* (1954. június 2.) „Nietzsche a gyermekszobában”
- Szabad Nép* (1955. március 26.) A „comics” pályafutása.
- Szabad Nép* (1956. március 1.) Közös filmbemutató hat fővárosban.
- Szabó András Endre (1963) A televízió és a társadalom. *Népszabadság* 1963. január 27.
- Szabó András Endre (1964) Mit nyújt a televízió a gyermekeknek? *Népszabadság* 1964. június 28.
- Szabó András Endre (1964c) A televízió és az olvasás. *Népszabadság* 1964. november 29.
- Szabó András (1964b) Az életforma technikai feltételei és az ifjúság. *Társadalmi Szemle* 1964/5. 70–74.
- Szántó Jenő (1964) „Az utolsó reakció”. *Népszabadság* 1964. január 7.
- Szántó Miklós (1966) Gondolatok a hatás-elemzésről. *Magyar Sajtó* 1966/8. 228–230.

- Szilágyi Éva (1956) Londoni mozaik. Angliai útijegyzetek II. *Szabad Nép* 1956. június 21.
- T. I. (1965): Televízió és népművelés. *Népszabadság* 1965. január 30.
- Takács Róbert (2012) *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Napvilág, Budapest, 2012.
- Takács Róbert (2014) The Vanishing Soviet Utopia in Hungary in the Light of de-Stalinization. Soviet Union as the Land of Modernization in the Hungarian Press 1950–1958. *Central European Papers*, 1.
- Tömpe István (1964) A Népszabadság interjúja Tömpe Istvánnal. *Népszabadság* 1964. január 19.
- Török Iván (1966) A közlés és meggyőzés tudománya. *Magyar Sajtó* 1966/8. 230–232.
- Vajda Péter (1960) A Nyugat 1959-es botránykrónikájából. *Népszabadság* 1960. január 1.
- Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1967*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974.
- Zöldi László (1987) *Az ÉS vitái*. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1987.

Takács Róbert, PhD Történész, politológus. Az ELTE BTK-n szerzett doktori címet 2011-ben, disszertációjának témája a Kádár-kor politikai újságírása volt. 2003 óta a Politikatörténeti Intézet munkatársa. Jelenleg OTKA-kutatás keretében az 1953 és 1975 közti Kelet–Nyugat kulturális kapcsolatokat, kulturális transzfereket kutatja. Fő kutatási területei emellett: politikai nyilvánosság, oktatás- és kultúrpolitika, politikai humor. E-mail: takrobi@yahoo.com